

1. Bethlehem's bornput

In de twaalfde-eeuwse kerk van Oene, aan de oostelijke rand van de Veluwe, heeft tussen 1946 en 1973 een hervormde predikant gestaan, dominee Jacobus Teunis Doornenbal (1909-1975). Deze vrijgezelle dominee preekte en vergaderde, bevestigde huwelijken en leidde begrafenis, gaf catechisatie en ging op huisbezoek, ging uit spreken en op reis, en is vooral bekend en geliefd geworden door de bijdragen die hij wekelijks aan de *Hervormde Kerkbode voor de Nederlandse Hervormde Kerk in de classis Harderwijk* leverde. Hij was van mening dat hij eigenlijk over slechts 'één klein talent' beschikte: 'het bezit van mijn ogen en het vermogen ermee de schoonheid der dingen te zien en er een klein geluk uit weg te dragen' (OP 80).

In de late middag van een grijze najaarsdag schreef hij eens: 'De vrede in mijn tuin is volkomen, het licht op bomen en bloemen bijna niet langer van deze aarde. Grauwe nevels hangen om de peppelbomen, de huizen en de tuinen. Er is een zachtheid over alle dingen en over heel de aarde. Mijn God, wat is Uw schepping schoon! Laat elke dag dan vol zijn van het wonder. Want iedere dag die Gij geeft is er één en brengt dicht bij het einde en het afscheid nemen' (G 153). En in diezelfde pastorietuin zat hij een hele Hemelvaartsmiddag lang alleen maar te kijken en 'de belichting te bewonderen en de val van het zonlicht door de wuivende pluimen van het bloeiende gras, waar paardenbloemen en ereprijs tussen prijken in blauw en helgeel. En de korenvelden in de Enk vormden een gamma van groene kleurschakeringen, zo harmonisch en zuiver als op een nieuwe aarde' (OP 139-140).

Het zien van die 'aardse schoonheid' overstelpte regelmatig zijn ziel en 'voert me weg, onhoudbaar' (OP 95). Hij zag die schoonheid in de natuur, ervoer die schoonheid in de literatuur (vooral

in poëzie) en zag haar bovenal in de eenvoudige en sfeervolle stijl van de kerkelijke (Nederlandse Hervormde) traditie waaruit hij was voortgekomen en waaraan hij zijn gehele leven trouw is gebleven. Tegelijkertijd wist hij, en hij leed daar zwaar onder, dat alle schoonheid hier op aarde slechts tekenen zijn, symbolen die cymbalen kunnen worden van een hogere werkelijkheid, van de rust en vrede in God. ‘Ik weet, dat ik al te zeer gehecht ben aan de schoonheid der aarde. Ik weet, dat ik sterven moet aan al de dingen dezer wereld. En misschien ben ik bezig dat te doen. Maar juist in het sterven is vaak de aarde op het allerschoonst’ (OP 93). Of hij schreef (OP 95): ‘Het is zwaar de volmaaktheid der dingen te zien. Het is een bron van veel vreugde en van oneindig veel leed. Want dit hart kan de volmaaktheid niet bevatten en dragen. Ook kunnen wij geen schoonheid vasthouden. “Wij leven voort en nemen altijd afscheid” (R. M. Rilke). En de dingen waar wij het meest aan hechten zijn een oorzaak van ’t meeste leed. Dit leven blijft een sterven om alles van de aarde, aan al wat schoon en dierbaar is, en aan onszelf. En sterven is een moeilijker werk en de pijn ervan wordt dagelijks sterker. Maar het is noodzakelijk en misschien ook de smart wel waard.’

Doornenbal is daarom de dominee van de gebrokenheid geweest, de romanticus, de bevindelijk gelovige die leed onder het zuchten van de gehele schepping maar daarin toch de liefde van God zag doorstralen, de stukjesschrijver van nostalgie en weedom, van het donkere ding dat ons hart en de vreemde reis die ons leven is. Als je eenmaal hebt liefgehad, zo schreef hij, dreigt een groot verdriet om de dingen die voorbijgaan en niet meer terugkeren (PP 182).

In zijn zeer leesbare bijdragen in de kerkbode, slechts met zijn initialen ondertekend, berichtte hij niet alleen over de weder-

waardigheden in zijn gemeente, maar ook over zijn persoonlijke ervaringen, beslommeringen en mijmeringen. De knisperende stijl en inhoud van die artikelen, en de zeldzame combinatie van ernst, zelfrelativering en humor waarin zij zijn gesteld, zorgden voor een verbreiding van de kerkbode die de grenzen van de classis Harderwijk ver overschreed. Het blad werd tot in Amerika, Canada en Australië en zelfs in Uruguay gelezen. Een geestverwante predikant, ds. Jac. van Dijk, schreef eens (in juli 1961) dat velen de werkdag onderbraken zodra de kerkbode was bezorgd, om daarin eerst de bijdrage van ds. Doornenbal te lezen. ‘Niemand onzer heeft een gave om te beschrijven als de pastor van Oene.’⁴ Dat positieve oordeel wordt door velen tot op de dag van vandaag gedeeld. Een eigentijdse humorist, de hoogleraar Spijkerschrift M. Stol, sprak van Doornenbals ‘prachtige boeken’: ‘bevindelijk, soms gekweld, gevoelig, kritisch, puntig, en heel geestig.’⁵ Toen er een einde aan zijn bijdragen kwam, halveerde het aantal abonnees. Ze worden nog steeds gelezen, die kerkbodestukjes van ds. Doornenbal, in de zes bundels die er tussen 1980 en 2005 uit zijn samengesteld. Tijdens zijn leven verschenen er slechts één brochure – over Alexander Comrie, een ingekorte bundeling van een lange artikelenreeks uit de jaren 1945-1946 – en één boek met de naam van ds. Doornenbal op de titelpagina: een boek over de veertien apostelen, geschreven door zijn een jaar eerder overleden vriend ds. Jan Wisse Kersten, en door ds. Doornenbal ‘voltooid’. Preken en meditaties van ds.

4 Ds. M. van Kooten, ‘Ds. Jac. van Dijk onderbrak dagtaak voor lezen over ds. Doornenbal’, in: *Reformatorsch Dagblad*, 15 januari 2013.

5 M. Stol, *Onder elke groene boom een bekommerde. Een hervormde zendingsdag op de Veluwe*, Leiden 1997, p. 44; herdrukt in: M. Stol, *Langs ’s He(e)ren wegen. Notities van een voorbijganger*, Kampen 1997, p. 80-120, aldaar p. 120.

Doornenbal begonnen na zijn dood in druk te verschijnen, en verschijnen tot op de dag van vandaag.⁶

Geboorteland

Co Doornenbal werd geboren in Doorn, op 29 november 1909. Zijn gehele leven lang heeft hij terugverlangd naar zijn geboortestreek, naar ‘de volmaakte schoonheid van mijn geboorteland’, met zijn weiden en bossen (HD 79, 212), de kastelen en boerderijen, de oude kerken van Doorn en Langbroek, zijn familie en de andere mensen die hij er kende – ‘graven en baronnen, doktoren en predikanten, boeren en arbeiders’ (HD 218). De herinnering aan het land en de mensen van Doorn en Langbroek was voor hem een levenslange bron van nostalgie. Hij verlangde er naar zoals de oude koning David naar het water uit Bethlehems bornput (2 Samuël 23:15). ‘Dit is het land van mijn oorsprong en het land van mijn jeugd, en soms mag ik er iets van de vrede vinden die ik hier had in mijn jonge jaren, al zijn de ogenblikken zo zelden en de gevoelige vrede zo vlug verdwenen. Het is het land dat ik liefheb en altijd zal blijven liefhebben evenals dit volk’ (OR 235, 244).

6 J.T. Doornenbal, Dr. Alexander Comrie, Huizen z.j. [1953], de oorspronkelijke serie artikelen in het *Gereformeerd Weekblad* is veel uitgebreider en deze oorspronkelijke, langere tekst is in dit boek opgenomen (tekst nr. 11); J.W. Kersten/J.T. Doornenbal, *De veertien apostelen*, Utrecht 1961; *Nabij te wezen bij mijn God. Acht predikaties*, Utrecht 1983; *Dingen die haast geschieden moeten. Bijbellezingen over de Openbaring van Johannes*, Utrecht 1984; *Ziende op Hem. Zeven preken*, samengesteld door Lulof Dalhuisen, Utrecht 2000; *Van Hem is mijn heil. Overdenkingen over Psalmen*, Houten 2004; *Stromen van levend water. Overdenkingen uit de Evangelien*, Houten 2006; *In goede en kwade dagen*, Utrecht 2006; *Levenskracht. Troost uit de Psalmen*, z.p. 2010; *Aan 's Konings tafel. Overdenkingen rond het Heilig Avondmaal*, Houten 2015.

Elke gelegenheid die zich voordeed, greep hij dankbaar aan om zijn familie en oude vrienden in Doorn te bezoeken en in zijn geboortehuis te logeren. Als hij thuiskwam, koos hij altijd voor een eenzame wandeling door de bossen, die, zo stelde hij tevreden vast, nog precies hetzelfde waren gebleven ‘als in mijn jonge jaren’. ‘Hier liggen mijn oorsprong en leven zelf, en steeds sterker wordt mijn verlangen dat hier mijn einde mag zijn’ (OP 296). Zijn ouderlijk huis was en bleef zijn thuis (HD 329). Iedere keer weer, als hij er had overnacht en had liggen luisteren ‘naar de stormwind onder het hoge rieten dak’, voelde hij ‘de verbondenheid met datgene waaruit ik ben voortgekomen en dat mij bijgebracht is in mijn jonge jaren, en dat onveranderlijk de liefde van mijn hart gehad en gehouden heeft’. Hoe oud en verlaten en hoe stil kon het in de bossen en weiden rond Doorn zijn, ‘zó stil dat enkel het neervallen van de druppels van de natte bomen op de dode bladeren hoorbaar was. Slechts éénmaal ging een zacht suizen door de dennentoppen’ (HD 78). En telkens als hij terugkwam in deze streek, wist hij weer dat hier eigenlijk zijn leven lag, en vroeg hij zich af hoe hij dit ‘zeldzaam schoon, enigszins zwaarmoedig landschap, van afwisselend hoge loof- en dennenbossen en weide- en bouwgrond’ (WF 14) ooit had kunnen verlaten. ‘Hier en hier alleen had ik kunnen leven en sterven. Altijd heb ik ernaar terugverlangd. Maar er is geen weg terug. Wij kiezen ons lot en hebben het te dragen, ook waar we zien dat het één vergissing was.’

Groot was de weemoed wanneer hij er later kwam en moest vaststellen dat zij ‘die mij lief waren in mijn jonge jaren’ waren heengegaan: zijn vader en moeder, zijn broer Dirk, en wanneer de herinneringen naar boven kwamen ‘aan een tijd die lang voorbij is’ (HD 374-375). Hij moest dan ook constateren dat het oude er voor altijd voorbij gegaan was. ‘Veel nieuws is er niet voor in de plaats gekomen. Ik moet het van de herinneringen hebben, en

van het oude dat gebleven is, en mij, nu ik zelf ouder word, weer dierbaarder is dan ooit tevoren' (OP, 144).

In zijn 'jonge jaren' maakte hij 'bijna iedere avond' dezelfde wandeling: door de bossen van Moersbergen en Leeuwenburg, langs de hofsteden waar de negentiende-eeuwse lekenprediker Wulfert Floor zijn 'oefeningen' had gehouden, 'door de gouden korenvelden met de rode klaprozen, de blauwe korenbloemen, de schittergele herik, feest van kleuren onder de wijde hemel'. Het 'alleen zijn met de natuur' heeft hem in zijn jeugd veel 'vreugde en vrede' gegeven (G 148). Al had dat alleen-zijn ook een keerzijde. Later herinnerde hij zich hoe hij tijdens zijn wandelingen met een hart rondliep dat boordevol emoties zat, 'totdat het soms te zwaar was om te dragen. De natuur was dan open, de schepping vol vrede, ik kon het zien en gevoelen. Maar ik kon het niet kwijt, en daarom was 't zo zwaar. Er was niemand met wie ik de indrukken kon delen en God weet hoe zwaar dat is. In vreugde en verdriet alleen te zijn en geen mens te hebben en geen uitweg voor alles wat het hart vervult' (OP 167-168).

Doornenbal prees zijn geboorteland niet alleen om de schoonheid van de natuur, maar ook om zijn bevolking – die merkwaardige mengeling van land- en kasteelheren en boeren, van aristocraten en het gewone, eenvoudige volk. Vanuit Zeist (slot Zeist) strekt zich in zuidoostelijke richting, tot in Wijk bij Duurstede, Leersum en Amerongen, een lint van kastelen uit: van het Huis te Doorn in zijn geboorteplaats, waar de verbannen Duitse keizer Wilhelm II na de Eerste Wereldoorlog was komen wonen, tot kastelen met namen als Moersbergen en Leeuwenburg, Sandenburg en Weerdesteyn, en Beverweerd bij Werkhoven. Na de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede, in 1122, was de waterstand in het gehele Overkwartier aan weerszijden van de Langbroeker Wetering be-

ter te regelen geweest en waren de moerassen er gedempt. De woeste gronden werden door de bisschop van Utrecht ter ontginning aan dienstlieden gegeven, en zij bouwden er de versterkte huizen, de woontorens (donjons), die door de aanbouw van woonvleugels later uitgroeiden tot de ridderhofsteden, die in de achttiende en negentiende eeuw tot buitenhuizen met prachtige parktuinen werden omgebouwd. Koetsier van Sandenburg was Hendrik Achterberg, de vader van de dichter Gerrit Achterberg, die in mei 1905 in de orangerie van Sandenburg is geboren.⁷

De families die deze kastelen bewoonden, liggen begraven bij de Hervormde Kerk van Neerlangbroek. Doornenbal kon niet in de buurt zijn of hij maakte een wandeling over het kerkhof, met ‘de grafkelders van de oude adellijke families, door grote zerken gedekt’, naast de eenvoudige graven van de boeren. ‘Altijd aangrijpend is de wandeling over deze dodenakker, langs de vele graven en kelders, ’s zomers, als de wind ruist door de eikenbomen en de insecten zoemen op de egelantieren die de grafkelders begroeiën; of in het najaar, als de herfststorm er klagend over vaart. Ons treffen de vele opschriften op de zerken der adellijke families. Zeker zijn grafstenen geduldig, maar toch spreken ze van het geloof dier oude geslachten die hier hun laatste rustplaats vonden’ (HD 213, 215; WF 14-19). Het gaat om geslachten met namen als De Beaufort en Van Lynden, ‘doorluchtige namen en schone teksten’ en imposante graven – ‘en daarnaast de graven van de eenvoudigen, meestal alleen met een enkele naam en een enkel jaartal. Van velen die ik gekend heb in mijn jeugd, en van anderen wier levensgeschiedenis ik heb horen vertellen’ (HD 216-217).

7 C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, Zutphen 1983; Heimerick Tromp, *Kastelen langs de Wetering*, 3 delen, Zeist 1968-1972, vooral deel I, p. 41-52 (over Achterberg); Wim van Amerongen, *In de voetsporen van Gerrit Achterberg*, Driebergen-Rijsenburg 2010.

Doornenbal heeft zich zijn leven lang eigenlijk alleen maar thuis gevoeld in deze wereld van heren en boeren. Aan die wereld ontleenden de boeren een zeker standsbewustzijn, blijkend uit hun zelfvertrouwen, drang naar onafhankelijkheid en ook uit hun manier van kleden. Doornenbal had een scherp zintuig voor alles wat in deze constellatie verandering dreigde te brengen. Een boer moest bijvoorbeeld niet zijn oude dracht opgeven. Daarmee voltrok hij niet alleen een breuk met het verleden, maar door zich te kleden in een 'goedkoop confectiekostuum' zou hij ook veel van zijn standsbewustzijn verliezen en uitkomen op 'het niveau van een slecht geklede burger en minder nog'. Hij hoopte daarom dat het nog heel lang zou duren voor de tijd zou aanbreken van 'miserabele confectiepakken en goedkope jurken van C-&-A-is-toch-voordeliger!' (HD 28-29). 'Ik voel me beter thuis bij het oude en het zal daarom wel het beste zijn dat ik maar een gewone boerendomee blijf. Soort bij soort! De Veluwse boeren met hun dichte vesten liggen me beter dan meneren in fantasiecolbert, al geloof ik wel, dat dit een romantische neiging is, die ik zo langzamerhand te boven moest raken' (H 94).

De kastelen in de omgeving waren evenzovele bronnen van romantische fantasieën. Toen hij eens de jaarwisseling bij zijn oude vader doorbracht, en lange, eenzame wandelingen maakte (door een doodstille natuur die 'zelf beziel'd leek en 'zwijgend het wonder van deze avond onderging'), voerde zijn weg hem ook 'voorbij het kasteel dicht bij mijn ouderlijke huis' (Moersbergen). 'Het ligt zo prachtig tussen het hoge loofgeboomte, zo volkomen gaaf en middeleeuws, omgeven door een brede slotgracht; een laat overblijfsel uit lang vervlogen tijden. In mijn jeugd ben ik er talloze malen omheen gewandeld, op stille zomerevondmiddagen vooral, en dan dronken mijn ogen de zuivere schoonheid ervan in, zoals het daar zwijgend lag te spiegelen in het water met zijn muren, torens en kantelen, een juweel gevat in het smaragd der

bossen, terwijl de bomen zacht ruisten, de seringen en azalea's geurden en de zwanen stil dreven op de gracht. Dan zag ik in de geest de ridders uit de oudheid uitrijden met vliegende vaandels over de ophaalbrug, en achter de ramen de edelvrouwen, of de dames met witgepoederde pruiken uit later tijd en zoveel meer wat de kinderlijke fantasie zich kan verbeelden in zo'n omgeving' (PP 159-160).

En dan zag hij het weer, zoveel jaren later, 'zo mogelijk nog wonderlijker dan in de dagen van mijn jeugd'. De zon was al ondergegaan, maar op de bevroren gracht waren nog enkele late schaatsenrijders. Een 'bijna ziekelijk verlangen' kon hij hebben naar het ijs (H 126-128), 'dag en nacht spookten er visioenen door mijn hoofd van ijsbanen, vooral uit mijn jonge jaren, en helderder dan ooit rezen ze me voor de geest, de prachtige vijvers uit mijn geboortestreek, rond de oude kastelen en tussen de donkere bossen, met sneeuw aan de kanten en op de dennenbomen, Moersbergen, Aardenburg, Schoonoord, Broekhuizen... En ik zag ze weer voor mij, al die oude, vertrouwde gezichten uit mijn jonge jaren, en die gestalten, glijdend langs de gladde banen, onder de rustieke bruggen en om de begroeide eilandjes, in het heldere middaglicht en bij de maan en de lantaarns in de avond. En dan de herinnering aan de terugkeer naar huis, geradbraakt en hongerig, maar onvermoeid en vol blijdschap en verlangen naar de nieuwe dag. Maar dat is alles al vele jaren geleden en zo menig bemind en vertrouwd gelaat uit die tijd zullen wij niet meer zien: het leven dreef ze uit elkaar en de dood nam ze weg. En de wegen terug naar het jeugdland zijn toegesloten. Alleen de herinnering blijft en slechts af en toe een kortstondig en onvervulbaar verlangen:

*Ach, wer bringt nur eine Stunde
Jener holden Zeit zurück?
(Goethe)*

Niet alleen de aanblik van de kastelen uit de omgeving kon zijn verbeelding doen ontbranden. Weemoed en verlangen hebben zijn hart altijd bezet. De boeken van Karl May over de Amerikaanse prairies en de avonturen van Winnetou en Old Shatterhand, zat hij als kind 'stilletjes te lezen, terwijl ik verondersteld werd te studeren, met kloppend hart en gloeiende wangen en een mateloos verlangen om dit alles te zien van nabij'. De dromen van zijn jeugd maakten hem 'ziek van verlangen en heimwee' (OR 43). Die uitwerking hadden ook de boeken van L. Penning over de vrijheidsstrijd van de Zuid-Afrikaanse boeren (OR 277, 292). In zijn ouderlijk huis hing bovendien een plaat met een huis aan een beek bij een brug, en over die brug liep 'in het stille middaguur' een kudde schapen. Als jongen zat Doornenbal vaak naar die plaat te staren, 'met een mateloze bewondering, en zelfs met verlangen en heimwee'. 'The hour of rest' stond er onder die plaat en Doornenbal, die toen nog geen Engels kende, dacht dat het betekende: te huur of te koop. En hij hoopte het huis te kunnen kopen of huren want het leek hem de volmaakte plek om te wonen. Tijdens een reis door het Schotse landschap dacht hij bijna het te hebben gevonden, maar ook daar bleek 'het droomland van mijn jeugd' niet te vinden. In de pastorie van Oene had hij ook zo'n plaat hangen, en als hij daar dan naar keek, verlangde hij terug naar zijn jeugd en ouderlijk huis, 'en dan weer naar Indië en dan weer naar wat anders. Wanneer zal de stem van het verlangen zwijgen?' (OR 180-181, H 25-26).

Jeugd

Zijn ouderlijk huis, het boerenhuis 'Kerkengoed' uit 1779, stond (en staat nog steeds) aan de Molenweg, op de grens van weid- en bosland, en grensde (toen nog) aan het Huis te Doorn

waar de Duitse keizer Wilhelm II vanaf 1919 woonde.⁸ ‘Ik ben zelf aan de rand van het bos geboren en getogen, en dat verloochent zich niet’, schreef Doornenbal later. Wie het bos kent, hoort er in het najaar, als de duisternis valt, de stemmen die herinneringen en gevoelens wakker roepen en die fluisteren uit ‘lang vervlogen tijden en een jeugd die voorgoed voorbij is’ (G 174). ‘Oneindig lief is ons dit leven’, schreef hij toen hij de maan zag stralen over het ‘ouderlijk dak’ (OP 170).

Zijn vader was boer. Hendrik Doornenbal was zijn naam. Hij was in 1884 in Doorn geboren en zou er in 1965 overlijden. Hij was getrouwd met Tonia de Greef (1874-1937), die op ‘Kerkengoed’ was geboren. Haar twee broers, Jan (1870-1953) en Job (1872-1953), woonden ook op de boerderij. Hendrik kon ‘Kerkengoed’ in de jaren twintig van de jonker van Maarsbergen, Karel Antonie Godin de Beaufort (1850-1921) kopen. Doornenbal kreeg een zusje en een broer: Johanna (geboren in 1911, overleden in 1989) en Dirk (geboren in 1914, overleden in 1963).⁹

‘Ik heb een groot boerenhart’, zei Doornenbal van zichzelf (PP 161). De geur van hooi en koeien en de warmte van de stallen lieten niet na ‘zijn hart te verkwikken’ (PP 138). Als hij in later

-
- 8 Voor de geschiedenis van de boerderij, zie E.J. Demoed, *In een lieflijk landschap. Wandelingen door de historie van Maarn, Doorn, Langbroek, Cothen, Leersum en Amerongen*, Zaltbommel 1974, p. 226; Marc Laman, *Doorn. Geschiedenis en architectuur*, Zeist 1995, p. 197.
- 9 Over de familie van Doornenbals moeder, zie Willem de Greef, *Van Stichtse stam: genealogie van het Utrechtse geslacht De Greef*, Woudenberg 1982; over de familie Doornenbal, zie N. Plomp, *Familieboek Doornenbal*, Woerden 1962.

jaren in Vorchten kwam, waar de hofsteden ‘als vorstendommen’ langs de IJsseldijk lagen – ‘oeroud en degelijk, groot en sterk onder de schuine, beschermende daken, veilige vestingen voor mensen en dieren’ – kon hij nooit nalaten door de deuren van de deel te gluren om een blik op te vangen van de rijen koeien, en zijn hart ging open als hij de geuren van vee en hooi rook (OP 300). Toen hij in 1961 zijn vakantie in Doorn doorbracht, in een poging het verleden dat hem maar bleef achtervolgen eindelijk eens te overwinnen, liep hij op een stille avond langs een boerderij die hij nog eenmaal wilde zien. ‘De deeldeuren van de hofstee stonden open. Licht straalde naar buiten, maar er was geen mens. Ik ben naar binnen gegaan en alles was ook daar hetzelfde als dertig jaar geleden. Lang heb ik er gestaan terwijl de herinneringen aanstroomden aan alles wat ik hier heb meegemaakt in de dagen van mijn jeugd en wat ik nooit in woorden zal vertolken. Toen ik stemmen hoorde ben ik haastig weggegaan in de duisternis want ik wilde niemand zien en liever alleen verwerken wat in een ogenblik weer levend was geworden en wat er eenmaal in mijn leven is geweest en altijd is gebleven’ (OP 168).

Ondanks dat grote boerenhart was Doornenbal niet erg geschikt voor het boerenleven. Aan enthousiasme ontbrak het hem niet. Graag ging hij naar zijn familie en vrienden in Doorn om hen te helpen, het liefst bij de hooibouw. Hij meende zelfs dat het niets zou worden als hij ontbrak. Maar hij was er niet sterk genoeg voor en eigenlijk ook niet zo handig in. Het kostte hem tranen en zweet en putte hem volledig uit, en het succes van al zijn prestaties was over het algemeen ‘omgekeerd evenredig met de krachtinspanning die ik eraan ten koste leg’. Zijn familie was niet erg onder de indruk van zijn bijdragen en was vooral bang dat hij materiaal kapot of zoek zou maken. Hij wist dus wel dat een echte boer hem nooit zijn hooiland in zou sturen: hij maaide immers zo gedreven dat de anderen hem soms toevoegden: ‘De

bómen kunt wè blieven staon' (OP 28). Bij het snoeien van de vruchtbomen werd het zelfs de tuinman – 'die nooit aanmerkingen maakte op mijn knoeiwerk' – wat al te gek. 'Mien va zékt, de dominee kan beter preken dan bomen snoeien!' Omdat Doornenbal van mening was dat hij eigenlijk ook helemaal niet goed kon preken, luidde zijn commentaar: 'Vernietigender kritiek kan ik me niet voorstellen!' (OP 70, zie ook OP 150-151).

En de lol ging een beetje van het boerenwerk af omdat het moderne leven ook het boerenbedrijf binnendrong, door de verschrikkingen van de mechanisering. De hooibouw vond Doornenbal het 'heerlijkste werk ter wereld'. Als jongen hielp hij er dagen en weken lang in mee, en hij had er 'verknoeide rapporten en examens' voor over. De vreugde van de lange dagen 'onder de hoge lucht in de zonneschijn, de blijdschap om het werk, het praten en lachen van de hooibouwers onder de bedrijven door' – het was de beste tijd van zijn leven. Maar later kwam hij er achter dat zijn tijd voorbij was. Fysiek kon hij het niet meer opbrengen, en dat was een vernederende ervaring (OP 144-145). Zijn oude vader zette een volle fles citroenbrandewijn op tafel, 'maar al de citroenbrandewijn ter wereld is niet meer in staat mij over mijn uitputting heen te helpen' (PP 99). Ook moest hij vaststellen – 'voor de zoveelste maal' - dat 'ik een eeuw te laat geboren ben' (OP 145). 'Bijna alles is veranderd, zowel wat betreft het tempo als de methode. Toen ik jong was, was het alleen maar een vreugde. Het was natuurlijk wel druk, maar het was kinderspel bij wat het vandaag is. En toen gebeurde praktisch nog alles met de hand. Met een rustige gang, vier, vijf man naast elkaar, werden de zwaden gekeerd en doorgeschud. Al de tijd was je met elkaar aan de praat, je dronk je kommetje koffie en thee en karnemelk en van moe worden was geen sprake. Het waren feestelijke dagen, vol van enkel blijdschap. Nu ratelt achter de maaimachine direct de schudder. De harkmachine haalt in de kortst mogelijke

tijd alles bij elkaar, een werk dat we in mijn tijd ook nog met de hand deden. Van hopen opzetten is nauwelijks sprake meer, terwijl we vroeger eerst 's avonds kleine oppertjes maakten, die de volgende morgen weer doorgeschud werden, soms dagen na elkaar, tot het eindelijk kwam tot de grote oppers, die dan op z'n tijd werden opgeladen, en wie vergeet ooit de vreugde van z'n kinderjaren om het meerijden bovenop een voer hooi? En nu! Als de hele zaak niet aan balen geperst wordt, dan gaat het toch wel op een heel andere manier in een adembenemend tempo, dat een mens op mijn jaren met geen mogelijkheid meer bij kan houden. En nog erger is het bij het lossen. Vroeger ging dat ook kalm en gezellig. Het voer vlak voor de berg, een man die het hooi afstak, een of twee die het doorgaven, een die het netjes op zijn plek lei. Nu staat er tussen de wagen en de berg een enorme zuiger, die veel weg heeft van een of ander voorwereldlijk monster en ook net zo'n geluid maakt. Het hooi wordt er in een razend tempo ingekiept en er even razend doorheen geblazen. In de berg ontketent zich een orkaan, horen en zien vergaat je, ogen, oren, neus en mond worden vol geblazen met zand en hooizaad, je kunt met geen woord mekaar aanschreeuwen en alleen met bepaalde signalen mekaar iets aan het verstand brengen, en je weet tenslotte niet meer wat voor of achter is door alle herrie en vuil. En dat terwijl je vroeger lange gesprekken kon houden, mekaar eindeloze verhalen kon vertellen, en duizend anekdotes en geestigheden, mooi en minder mooi, heen en weer gingen' (HD 288-291; OP 193-194).

Hij was, vermoedelijk, een 'moederskind'. Aan het einde van een koude tocht naar Oostendorp, waar hij half bevroren aankwam, mocht hij in de kerk bij de kachel gaan zitten – 'vlak naast de vrouwen op de voorste rij met hun wijde schorten en rokken en jakken met kanten kraagjes en kralen kettingen met gouden of zilveren sloten, echt een plekje voor mij, onder zoveel moeder-

lijke bescherming in de hulpeloosheid van mijn bestaan en nog bibberend van de kou' (PP 114-115). Zijn moeder was 'een vrome en statige vrouw'. Het gezang 'Beveel gerust uw wegen' van Paul Gerhardt was haar lievelingslied. 'Het is wel een gezang, maar ik heb er altijd zoveel aan gehad', zei ze altijd (H 224). Ze had haar leven lang een zwakke gezondheid en was aangewezen op de huishoudelijke hulp van de dertienjarige Dien van Os (DHH 12-13). Bij het overlijden van de oudste broer van zijn vader realiseerde Doornenbal zich, staande bij de doodskist, dat het geslacht van zijn vaders kant 'beter, sterker [was], meer uit één stuk dan wij'. Met die 'wij' bedoelde hij dan zijn moeder en haar familie en zichzelf (HD 279-280; HD 211). Ook hierin leek hij (de auteur van lange stukken in de kerkbode) op haar dat ook zijn moeder uitvoerig kon vertellen. 'Als mijn moeder vroeger met de tram van Doorn naar Driebergen reisde, een tocht die precies tien minuten duurde, kon ze achteraf uren vertellen over wat ze onderweg beleefd had en de ontmoetingen die ze gehad had' (G 134). Zij was het die hem als kind meenam naar kerkdiensten, ook naar diensten in schuurtjes en schoollokalen, zoals hij zich later nog herinnerde (HD 116-117). Zij was het die begreep dat hij ongeschikt was voor het boerenwerk en er daarom voor zorgde dat hij na de School met de Bijbel in Doorn naar het Christelijk Lyceum in Zeist ging. Zij was het 'die mijn levensloop bepaald heeft' (PP 154). Toen hij kandidaat was en uit preken ging, reisde zijn moeder vaak met hem mee en 'ze dacht vast, dat geen dominee beter kon preken dan ik'. Ze heeft nog meegemaakt dat haar oudste zoon in Woubrugge tot predikant werd bevestigd. Ze ging vaak bij hem logeren en vond natuurlijk dat hij niet vaak genoeg thuis kwam (H 233; PP 148-149). Toen ze hoorde dat ze sterven moest, ging ze alleen de bossen in, en jaren later begreep de zoon waarom ze dat had gedaan (G 149-150). Ze kwam in een katholiek ziekenhuis terecht, en vond de kappen van de zusters eerst wel griezelig, 'maar toen ze

er onder gekeken had, werd het anders' (OR 259). Ze overleed op 10 augustus 1937, drieënzestig jaar oud, in 'vollen vrede'. 'Wij waren op zo bijzondere wijze aan elkaar verbonden', schreef Doornenbal in het kerkblaadje van Woubrugge. 'De band was zoo sterk en teder. Haar leven was de liefde en nooit anders hebben wij haar gekend als in zelfopofferende toewijding voor haar man en kinderen. Wat zij voor ons geweest is, gaat alle begrip te boven. Echter was haar heengaan vollen vrede. Dat troost ons in ons verdriet. De Heere heeft het welgemaakt, boven bidden en denken. Haar arme, moegestreden ziel mocht een volkomen vrede vinden in het bloed van Jezus. Met al haar zonde en schuld mocht ze zich toevertrouwen aan die dierbare Middelaar, en daarvan heeft ze de laatste dagen menigmaal mogen getuigen. Ook dat ze heenging naar het vaderhuis hierboven, waar geen zonde en lijden meer zijn zal. Zo is zij dan verlost uit al haar zorgen, ziekten, kwalen, en heengegaan naar dat land waar geen inwoner meer zeggen zal: "Ik ben ziek". Zo heeft de Heere Zijn genade grotelijks aan ons bewezen. Zijn liefde zij geprezen, beide nu en in de dag der eeuwigheid.'¹⁰ Toen hij jaren later op een zendingsdag naast zijn zuster Johanna stond, stelde hij vast dat haar haren 'bijna even wit [waren] als die van mijn moeder, toen ze hier stond, op deze zelfde plaats, toen ze even oud was als wij nu' (OP 270; PP 62).

Met eenzelfde liefde was hij ook verbonden aan zijn broer Dirk en zijn zuster Anna. Anna was met Arie van Grootveld, een veehouder, getrouwd. Ze woonden op boerderij Champaubert in 'de Woerd' achter Driebergen (OR 326). Van Grootveld was gereformeerd, en de gesprekken met hem verliepen altijd kibbelend

10 *Immanuël. Kerkbode van de Nederlandse Hervormde Gemeente van Woubrugge* II-7 (20 augustus 1937), p. 1.

(PP 163). Zijn broer Dirk was hem ‘het liefst op aarde, en ik heb niemand zo onvoorwaardelijk liefgehad als hem’. Zij waren goede vrienden geweest. In de oorlog, toen Dirk op een boerderij in Vaassen gemobiliseerd was, had hij hem daar opgezocht. Tijdens een wandeling op ‘zo’n onvergetelijke herfstavond met de geur van knollen en koeienlijven en vallend blad en de zwaarmoedige en prikkelende sfeer van het late najaar’, was het verlangen in zijn hart gekomen om ooit in die omgeving te mogen wonen (PP 135-136; PP 222-224; G 137-138). Dirk ging op de boerderij van zijn vader wonen en werken, nadat hij eerst elders (bij Bilthoven, op een bezit van een Baron van Boetzelaar) boerenknecht was geweest, trouwde (met Maatje Blaauwendraad) en kreeg op Kerkengoed vijf kinderen. (Zijn twee oudste zoons, Henk en Bart, wonen daar nu nog steeds, en het is pas sinds een jaar of twintig dat de koeien niet meer op de deel maar in een ligboxenstal staan.) Dirk werd echter al jong ziek en overleed op 24 mei 1963, 48 jaar oud. ‘Zijn liefde was te groot voor deze aarde, en mensen als hij kunnen in de wereld niet lang leven’ (OP 226-227). Doornenbal was in de laatste weken voortdurend aan zijn ziekbed, waarboven de tekst hing van het gezang ‘Neem Heer, mijn beide handen, en leid Uw kind, tot ik aan d’ eeuw’ge stranden, de ruste vind’ (G 123; PP 231; H 224). Hij hoorde hem in een van zijn laatste nachten het gezang zingen over de ‘Vaste Rots van mijn behoud’ (PP 231), en samen luisterden zij ’s nachts naar het ruisen van de wind en de regen. ‘Op een vroege morgen zette ik het raam voor hem open, zodat hij de regen kon horen. “Hoor je het”, zei hij opeens, “God roept me!” Ik vroeg: “In het suizen van een zachte stilte?” “Ja”, zei hij, “in het suizen van een zachte stilte!”’ (DHH 156-157). Na de dood van Dirk, die altijd een toonbeeld van zorgzaamheid was geweest, werd Doornenbal voogd van zijn kinderen. Hij ging ze ieder jaar helpen bij het werk op de boerderij, en was erbij toen ze belijdenis deden en een kleinzoon werd gedoopt (OP 226; PP 151; PP 230; H 250-251; HD 315).

Het ontroerendst zijn echter de passages die hij aan zijn vader heeft gewijd. Er zijn opmerkingen die bijna doen vermoeden dat de relatie tussen Doornenbal en zijn vader niet zo goed is geweest. Toen zijn vader tegen het einde van zijn leven ziek was en Doornenbal thuiskwam om hem te verzorgen, schreef hij dat hij 'nog nooit veel goeds' in de ogen van zijn vader had kunnen doen, 'en nu, in zijn ziekte, al evenmin' (PP 162). Vader Doornenbal maakte vaak grapjes over het predikantschap van zijn zoon. Toen hij hoorde over de rare dominees en domineesvrouwen die de pastorie van Oene, op dat moment het huis van zijn zoon, hadden bevolkt, merkte hij op: 'Ze hebben er in Oene wel slag van om de allerraarsten uit te zoeken!' (OP 58) Hij vond ook dat Doornenbal veel te lang preekte, en zei dat 'hij sterven zou voor zijn tijd, als hij eens of tweemaal per jaar twee keer op een zondag onder mijn gehoor moest zitten'. En dat was ook nog eens het enige 'wat ik hem ooit in 25 jaar over mijn bediening heb horen zeggen' (HD 239). Of is dit niet meer dan goedmoedige spot? Doornenbal herinnerde zich later met trots hoe hij in 1946 samen met zijn vader in Oene was aangekomen om daar het predikantschap op zich te nemen (OP 291). Hij riep ook met instemming bepaalde gezegdes van zijn vader in herinnering (OP 294, 311; HD 120). Hij verlangde er voortdurend naar om bij zijn vader op Kerkengoed te zijn, zeker tegen het einde van diens leven (OP 167; PP 79, 159; H 233). En als hij bij hem was en zijn vader de luiken van de boerderij had gesloten, zaten ze samen nog wat in de tuin, of lazen ze samen een preek, 'zoals hij dat zelf altijd deed toen wij nog kleine kinderen waren en moeder naar de avondkerk was'. Geliefd waren de preken van de dominees Detmar en Du Cloux, rechtzinnige predikanten die in de negentiende eeuw de Hervormde Kerk trouw waren gebleven (HD 46-47). Maar de preek die hij samen met zijn vader las, was er altijd een van Wulfert Floor (1818-1876), de landbouwer die in Dribergen had gewoond, aan de Gooijerdijk, vlak

bij Doornenbals ouderlijk huis, en die als lekenprediker op de deel van zijn eigen boerderij voor mensen uit de omgeving was voorgegaan, en wiens preken in acht delen ‘eenvoudige oefeningen’ waren uitgegeven. Zijn ‘eigen jeugdland’, dat was voor ds. Doornenbal ‘het oude land van Wulfert Floor’. Doornenbal las één zo’n oefening van Floor voor en zat dan stil bij zijn vader, en ze lieten de gelezen woorden ‘tot ons in gaan’, en ze verwonderden zich ‘over de wijze waarop die ongeleerde prediker de dingen heeft mogen zeggen, zo eenvoudig en toch zo diep en geestelijk en rechtstreeks tot het hart (...) In mijn jonge jaren werden zijn oefeningen veel onder ons gelezen. Hij leefde in onze omgeving, hij sprak een taal die ook de eenvoudigsten verstaan konden’ (HD 338-339; OP 169-170). ‘Wij weten niet veel van het geestelijke leven, en bij het ouder worden weet je steeds minder’, schreef Doornenbal na zo’n samenzijn met zijn vader. ‘Dan kun je alleen maar het goede hopen, dat je mekaar toch niet geven kunt’ (HD 340). Een foliant met handschriften van Floor was later in zijn bezit. Hij gebruikte het voor de serie artikelen die hij aan Wulfert Floor wijdde en die later als boekje zijn gebundeld.¹¹

Kerken en gezelschappen

Bij Doornenbal thuis hoorden ze bij de vaderlandse, de Nederlandse Hervormde Kerk. Die kerk stond in Doorn: de oude St. Maartenskerk, gelegen in het centrum van het dorp, op het kruispunt van de wegen van Utrecht naar Rhenen en van Wijk bij Duurstede naar Amersfoort. Een kerk op die plaats wordt al in de negende eeuw vermeld, de eerste stenen kerk verrees in 1180. Het is een van de oudste kerken in de provincie Utrecht. Voor Doornenbal was de kerk van Doorn

11 Zie hierna, p. 170-172. Zie ook Wim Hazeu, *Gerrit Achterberg. Een biografie*, vierde druk, Amsterdam 2001, p. 34-52.